RİTÜEL/ RİTÜELLİK KAVRAMLARI VE RİTÜELLİĞİN ANLAMSAL DEĞİŞİMİ ÜZERİNE*

Thoughts on The Notions Ritual and Rituality and The Semantic Alteration of Rituality

Doç. Dr. Özlem KASAP**

ÖZ

Ritüel davranışlar ve ritüellik insanın toplumsal yaşamının önemli bir unsuru, insan davranışının ayırıcı bir özelliği olarak belirir. Bilindiği gibi, 19. yüzyılın sonundan beri Ritüel ve Ritüellik kavramları, sosyoloji, kültürel antropoloji, etnoloji, teoloji, psikososyoloji gibi farklı alanlarda sürdürülen çalışmaların merkezinde yer almıştır. Bu çerçevede bazen kutsal ile olan ilişkileri üzerinde durulmuş (Durkheim), bazen simgesel birer eylem olarak tanımlanmış (Mauss), bazen kurumsal eylem olarak öne çıkarılmış (Bourdieu), bazen de geçiş ritüelleri olarak sınıflandırılmışlardır (Van Gennep). Hangi bağlamda ele alınırsa alınsın, bu ritüel davranışların, tarihsel ve toplumsal değişime paralel olarak bir değişim içine girdiği, yenilendiği gözlemlenir. Hatta bu değişim içinde yok olan ritüel davranışlardan da söz etmek olanaklıdır. Ancak her durumda, ritüel davranışlar insan davranışının yadsınamaz bir özelliği olmayı sürdürürler. Dolayısıyla onların değişim ya da yok oluş süreci insan davranışlarını anlamlandırma ya da açıklama sürecinde kaçınılmaz olur. Bu sürecin anlaşılması, beraberinde birkaç kavramın anlaşılmasını ve doğru ilişkilendirilmesini de gerekli kılar. Bu çerçevede, "çağdaş ritüellik" üzerine çalışmalar sürdüren Fransız sosyolog Jean-Yves Dartiguenave'ın *Ritüel Davranışlar ve Ritüellik* başlıklı eseri önemli bir görev üstlenir. Bu eserde Dartiguenave, fenomenolojik bir bakış açısı benimseyerek daha çok anlambilimsel betimlemelerle, ritüellik süreçlerini kavramlar üzerinden kuramsal bir temele oturtmaya çalışır ve toplumbilimselden ziyade antropolojik bir tutumla ritüelliğin epistemolojik temellerini Jean Gagnepain'in dolayım kuramı üzerinden konumlandırmaya özen gösterir. Ritüel, ritüellik, ritüelsel gibi kavramları ve ilintili oldukları bazı kavramlarla (ussallık, başkalık, kültürleştirme gibi) kurulan ilişkileri ele alan araştırmacı, ritüelliğin anlamsal değişimini, sapmasını da bir süreç olarak ele alır. Dartiguenave'a göre doğal tutum olarak ritüelleşen, kültürleştirme sürecidir. Kültürleştirmeyi, bir toplumdaki değerler ya da davranış biçimlerini değiştirmek olarak değil, insanın doğal bir veriyi bir anlamla donatması sürecine karşılık olarak öne çıkarır. Dolayısıyla kültürleşme başkalığa, toplumsal alışverişleri anlamlandırmaya, yeni bir uzlaşı sürecine olanak sağlar. Araştırmacı, yapısal-işlevsel bir bakış açısını, ritüel ve ritüellik konusunda şimdiye kadar benimsenmiş tanımlamaları bir yana bırakarak ritüelliği kendi içsel mantığı içerisinde kavramaya çalışırken doğa ve kültür arasında kurulan ilişkiyi odağa alır. Bu çalışmada, Dartiguenave'ın eserinden hareketle, doğal olanın kültürleştirilmesi süreci bağlamında, bir yeniden yorumlama ve kendine mal etme olarak ele alınan söz konusu süreç ve onunla ilintili kavram/kavramların değişimlerinin, sapmalarının, dönüşümlerinin neler oldukları yanında göze çarpan nedenlerinden söz edilecek, ritüelin, ötekiyle bağ kurma gibi temel bir işlevini, dolayısıyla anlamını yitirmeye başladığında toplumsal bir biçim olmaktan uzaklaştığının, yeni koşullarda Ritüelin bildik içeriğinden koptuğunun ancak inanışlardaki zayıflamanın, simgesel anlamın bozulmasının ritüellerin tümüyle ortadan kalkması için yeterli olmadığının, ritüellerin sorunsallaştığının altı çizilecek, Ritüelliğin kavramsal işleyişinin bir metinlerarasılık, bir söylemlerarasılık sürecinden uzak olmadığı olgusuna vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Jean-Yves Dartiguenave, Rites et Ritualité Essai sur l'altération sémantique de la ritualité, ritüel, ritüellik, doğallaşma/kültürleşme.

ABSTRACT

Ritualistic behaviours and rituality appear as an essential component of social life and a distinguishing quality of human behaviour. It is known that, from the end of the 19th century, the concepts of ritual and rituality are at the core of the studies carried on in different fields like sociology, cultural anthropology, ethnology, theology and psycho-sociology. Within this context, sometimes their relation to the sacred is emphasised (Durkheim), at times they are defined as symbolic acts (Mauss), at some other they are put forward as institutional action (Bourdieu), and from time to time classified as rites of passage (Van Gennep). In all these contexts, it is observed that these ritual behaviours are evolved and renewed in parallel with the historical and social changes.

* Geliş tarihi: 25 Mart 2019 - Kabul tarihi: 01 Eylül 2021
Kasap, Özlem. "Ritüel/ Ritüellik Kavramları ve Ritüelliğin Anlamsal Değişimi Üzerine" *Millî Folklor* 131 (Güz 2021): 123-130

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, ozkasap@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4649-5689.

The ritual behaviours that disappeared in the course of this change can even be mentioned. However, in each case, they continue to be an undeniable quality of human behaviour. Accordingly, interpreting and explaining human behaviours in the process of their change and disappearance becomes inevitable. Understanding this process makes it essential to comprehend and to correctly correlate some of the terms. It is within this framework that, *Ritual and Rituality*, the book by the French sociologist Jean-Yves Dartiguenave, who works on "contemporary rituality," takes on a very important task. In this work, from a phenomenological perspective and mostly with semantic representations, Dartiguenave attempts at placing the processes of rituality on a theoretical basis through concepts, and with an anthropologic attitude rather than a sociological one, takes care in positioning the epistemological basis of rituality on Gagnepain's theory of mediation. The researcher who works on the relation between the concepts such as ritual, rituality, ritualistic and some other terms relevant to them (rationality, otherness, culturalization), takes the semantic change, divergence of rituality as a process. According to Dartiguenave, what is naturally ritualized is the process of culturalization. He does not put forward culturalization as a process to change the values and patterns of behaviour in society, but as a process of a person's giving meaning to a natural data. Therefore, culturalization enables diversity, to make sense of social relations, a new possibility of process of reconciliation. While comprehending rituality in its inherent logic, the researcher leaving aside a structural-functional point of view and the so far accepted definitions of ritual and rituality, puts the relation between nature and culture to the centre. In this study, the process that is seen as reinterpretation and appropriation by Jean-Yves Dartiguenave and the process of culturalization of the natural, and the changes, divergences, alterations of the concept/concepts related to it, along their reasons will be discussed, ritual's movement away from being a social form when it loses its main function in establishing bond with the other, and therefore, its meaning, Ritual's separation from its known context under new conditions, but that weakening of belief and deterioration of symbolic meaning are not enough in its total disappearance, and that the rituals are problematized, will also be underlined, with emphasis on the fact that the conceptual operation of rituality is not far from a process of intertextuality and interdiscursivity.

Key Words

Jean-Yves Dartiguenave, Rites et Ritualité Essai sur l'altération sémantique de la ritualité, ritual, rituality, naturalization/ culturalization.

Bilindiği gibi, kökensel bir anlatı modeliyle, yani mitle iç içe anılan ve ortak bir inanışlar toplamına gönderme yapan ritüelin bilinen işlevlerinden birisi güçlü bir toplumsal ülkü çevresinde öbeklenen kişiler arasındaki bağı sürdürmek, dolayısıyla grubun varlığını sürdürmesine olanak sağlamaktır. En bilinen işlevi insanları bir arada tutmak olan, eski uygarlıkların yarattıkları ritüellere kimi çevrelerce yakın ilgi duyulmasının gerekçelerinden birisi budur. Geleneksel toplumlarda günlük yaşam neredeyse baştan sona ritüeller üzerine kurgulanmıştır; ritüelleri sınıflandırmanın güçlüğünün nedeni biraz da budur. Anglo-Sakson kültüründe *yaşam krizleri* olarak nitelendirilen unsurlar üzerinden giderek her birey toplumsal grubun oluşmasına ve sürmesine katkı sağlar. Özgül değerleriyle kendilerini belli eden geçiş ritüelleri, en bireysel yanlarıyla bile, ortak olana hizmet ederler.

Yine bilindiği gibi, Arnold Van Gennep'in *geçiş ritüelleri*[1] konusundaki çalışmaları ile birlikte, ritüeller yerellikten çıkarılarak evrensel ölçekte irdelenmiş ve tanımlanmıştır. Yapısalcı tutumunu her adımda belli eden Van Gennep, geçiş ritüellerinin yapılarını irdeleyerek her aşamanın kendi içindeki işlevlerini göstermeye uğraşır. Toplumu değiştiren unsurları araştırırken geçişlerin (örneğin doğum, evlenme, ölüm) aynı zamanda bir toplumun varlığını sürdürmesine olanak sağladığını kanıtlamaya çalışır. Bu yazıda, şimdiye kadar üzerinde yeterince durulduğundan *Geçiş Ritüelleri* adlı yapıtındaki yönelimlerinden söz etmekten çok, Van Gennep'e anıştırma yaparak, *Rites et Ritualité* (Ritüeller ve Ritüellik) adlı çalışmasında *ritüelliğin anlamsal değişimleri* ya da *sapmaları* üzerine odaklanan Jean-Yves Dartiguenave'ın sorduğu sorulardan birisiyle (*İnsan ritüelden uzaklaşarak onu özgül bir kullanıma tabi tutma becerisine sahip midir?*) ilintili olarak ritüelin bir yeniden yorumlama ve kendine mal etme, dolayısıyla anlamsal sapma sürecinden söz

edilecektir. Bunu yaparken ritüelliğin ilintili olduğu kimi kavramlarla ilişkilerine değinilecek, kavramın anlamsal dönüşümlerinin göze çarpan nedenleri üzerinde durulacaktır.

Dartiguenave, söz konusu yapıtında benimsediği fenomenolojik bir bakış açısıyla, ağırlıklı olarak anlambilimsel betimlemelerle, ritüellik süreçlerini önce kavramlar üzerinden kuramsal bir temele oturtmaya çalışır; bunu yaparken de toplumbilimsel bir görüngüde kalmak yerine antropolojik bir tutumla ritüelliğin epistemolojik temellerini Jean Gagnepain'in dolayım kuramı[2] üzerinden konumlandırmak ister.

Dartiguenave, dilsel bozuklukların, Saussure'ün savunduğu gibi, tek bir nedenle açıklanamayacağını, bunların dili belirleyen pek çok nedene bağlı olduğunu, çünkü dilin benzeşik bir gerçeklik olmadığını, dolayısıyla bozuklukların kaynağında dil dışı etkenlerden de söz edilmesi gerektiğini ileri süren Gagnepain'in *dolayım kuramı*ndan yararlanır. Bu kurama göre, söyleme güç veren bir *arzu* etkeninden söz etmek gerekir. Çünkü söylem, arzulara biçim vermeye yarar. Dolayım kuramı, insanın gerçeklikle kurduğu ilişkiye aracılık eden ussallığın (sanat, teknoloji, etik gibi) değişik biçimlerini içerir. İnsan, gerçekliği sürekli olarak çözümleyerek dönüştürür, doğayı kültürleştirir ve içselleştirerek kendine mal eder, onu anlamlandırır. Öyleyse doğa olmadan kültür olmaz.

İlk anda öyle sanılsa da dolayım kuramı bir dil kuramından çok bir *ussallık* kuramıdır; bu kuramla insan, örtük bir biçimde, bir göstergeler, araçlar, kişiler, normlar ağı içerisinden aktivitelerini, varlığını, istencini vb. çözümler. Ussallık kuramına göre dil, sanat, hukuk, toplum kültürün, bir başka anlatımla doğayı aşan, ancak ona gönderen insan gerçekliğinin temel parçalarını oluştururlar.

Bu tanımlamaya koşut biçimde, Dartiguenave, doğal tutumu kültürleştirme sürecini *ritüellik* olarak adlandırır. Kültürleştirme, bir toplumdaki değerler ya da davranış biçimlerini değiştirmek değil, insanın doğal bir veriyi bir anlamla donatması sürecine karşılık gelir. Dolayısıyla kültürleşme başkalığa, toplumsal alışverişleri anlamlandırmaya, yeni bir uzlaşı sürecine kapı aralar. Araştırmacı, yapısal-işlevsel bir bakış açısını, ritüel ve ritüellik konusunda şimdiye kadar benimsenmiş, ortaya konulmuş tanımlamaları bir yana bırakarak, belli bir toplum ya da bireyler konusunda bilgilendiren biçimsel bir yapı olarak ele almadan, ritüelin "oyuncularını", aralarında etkileşenlerini çözümlemeden (bununla birlikte söz konusu eyleyenlere gönderme yapmaktan geri durmadan), fenomenolojik bir görüngüde kalarak, ritüelliği kendi içsel mantığı içerisinde kavramaya çalışır. Bunu yaparken, antropolojik bir görüngüye yerleşerek doğa ve kültür arasında kurulan ilişkiyi odağa alır. Gagnepain'in kuramsal yaklaşımı yanında Gilbert Durand'ın *İmgelemin Antropolojik Yapıları*[3] başlıklı çalışmasında sözünü ettiği *figüratif yapısalcılık* sorunsalından yararlanır. Bu aşamada, ritüel ve ritüelliğin anlamsal değişimlerini irdelerken Dartiguenave'in önerdiği kimi ayrımlar üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Araştırmacı, ritüelliği hayvanlarda görülen ritüel (bilindik) davranış biçimlerinden (buna *ritüelsel* olan adını verir) ayırarak bütünüyle insana ilişkin ussallığa bağlar. Ussallık, doğayı kültürel olarak işlemek, dolayısıyla onu bir dizi somut biçim olarak gerçekleştirmektir. Bu bağlamda ussallık bir kültürleştirme sürecine bağlıdır ve bu, hayvanlarda gözlemlenen doğal ritüel bir davranışı bir yana bırakıp *başkalık* kavramını öne almak demektir. Ritüellikte her insan doğal ritüel tutumunu kültürleştirerek ötekiyle ilişki kurar. İnsanı hayvandan ayıran temel ölçüt kültürleştirmedir. Her insan doğal gereci kültürleştirerek toplumsal yaşamın nesnel biçimleri içerisine katar. İnsanın doğal gereci kültürleştirme yetisi onu ritüel ve ritüellikle buluşturur. Bir kültürleştirme sürecine gönderme yapan ritüellik ile doğal ritüel yetiler elverişli toplumsal biçimlere dönüştürülür. J. L. Brackelaire, bu süreçten bir bedenleştirme süreci olarak söz eder. Bu tanımlamaya göre, "*her insan kendi varlığını kültürel olarak biçimlendirme yetisine sahiptir.*" (Dartiguenave

2001: 33) Kültürle beden arasında çok yakın bir ilişki vardır. Her insan ötekiyle ilişkisini, bu yeteneğine bağlı olarak belirler; ötekiyle sürekli olarak bir "düşman" ilişkisi kurmak, ondan uzak durmak yerine kültürel bir uzlaşma sürecine uygun olarak yakınlık kurmak kaçınılmazdır. Örneğin, "konukseverlik" kavramının kökeninde böyle bir süreç vardır. İnsan, uzam karşısında ritüelleşmiş tutumunu yine böyle bir sürecin sonunda belli eder. Ötekine "*kendi evinizdeymiş gibi davranın*", "*çekinmeyin*" gibi sözler söylerken gündeme gelen aynı süreçtir. İnsan gerçekliği sürekli olarak kültürleştirme yoluyla toplumsal olarak "*biçime sokar*", doğayı soyutlaştırır. Ritüel tutumların kökenleri bir kültürleştirme pratiğiyle ilişkilidir. İnsan doğal bir yetiye gönderme yapan *ritüelsel*[4] olandan *ritüelliğe*[5], gerçekliği soyutlayarak geçer. Ancak şunu da belirtmek gerekir: Ritüellik kültürleşme sürecine öylesine girmez, doğal veriler soyut bir çözümleme yeteneğine bağlı olarak işlenirler.

İnsanda gözlemlenen ritüel tutumun aynı zamanda tarihsel bir arka planı vardır. İnsan sürekli bir oluş içerisinde olduğuna göre, bir toplumun ya da toplumsal öbeğin yaşam çizgisini belirleyen gelişmelere koşut olarak ritüel tutumları değişir, dönüşür, yok olur ya da yenileri ortaya çıkar. Doğadan tümüyle kopamayan insanın tutumunda yine de "değişmezler", "arkaik şemalar" gözlemlenebilir. Bu nedenle insan her yerde ve her zaman, geçişleri, eşikleri ritüelleştirmiş, doğal ya da toplumsal bir verinin değişmesiyle ortaya çıkan kaygıyı, iç sıkıntısını aşmaya çalışmıştır.

Ritüelliği yalnızca antropolojik ve biyolojik bir görüngüde değil, aynı zamanda toplumsal antropoloji görüngüsünde ele almak kaçınılmazdır.

Ritüellik, ritüel bir anlatım biçiminden kopuk kavranamaz. Bir başka anlatımla, bir soyutlama ilkesine göre değişik anlatım biçimleri (masal, mit, efsane, müzik, resim vd.) aracılığıyla biçim alır, yapısal bir çözümlemeye elverişli duruma getirilirler. Bu amaçla, her toplum, toplumsal öbek kendi anlatım biçimlerini yaratır, gerçeklikle kendilerince bağlar kurar. Ritüellik ve toplumsallık iç içe geçer. Her toplumsal grup ritüel tutumuna toplumsal bir biçim verir. Ayırıcı özelliklerini bu yolla ortaya koyar. Örneğin, tasarladığı giysiler, giyinme biçimleri onu toplumsal olarak konumlandırmaya yarar. Dartiguenave'ın, dolayım kuramında *etnik çözümleme* yerine önerdiği *toplumsallık*[6] kavramı ötekinin hem kendine benzer hem de kendinden farklı olduğu düşüncesini anlatır. İnsan, ötekiyle doğal bir yan yanalık ilişkisiyle bir araya gelmez, çünkü sürekli olarak bir ayrı tutma (ben ve öteki) içgüdüsüne sahiptir. İki topluluğun birbirinden farklılaşmasının kökeninde bu içgüdü yatar.

İnsan, ötekiyle ilişkisine bir içerik katar, sınır belirler, ileri aşamada toplumsal bir biçim verir. Biçimler toplumlara ve dönemlere göre değişkenlik gösterir. İnsan algısı (kadın ya da erkek) bir toplumdan, ülkeden, anakaradan ötekine değişir, erkeğe, kadına, gence, yaşlıya bakış değişkenlik gösterir. Ritüellik "edimsel" bir biçim verme işlemidir. Doğanın kültürleştirilmesi sürecinden sonra gelen ritüeller biçiminde toplumsal biçimini kazanır. Ayrı bir değer durumuna gelir, kültürün yeni bir sözceleme biçimi olur. Gerçeklik deneyimi anlamlı bir dizge içerisinde onunla yeniden düzenlenir. Pierre Bourdieu'nün ifade ettiği gibi, ritüel "*kurumsal bir edim*" durumuna gelir (Dartiguenave 2001: 41). Durağanlaşan toplumsal kullanımlar (biçimler) birer alışkanlık olarak kavranır ve bu alışkanlıklara çoğu zaman bilinçsizce başvurulur.

Her ritüel, ritüelliğin anlatısal biçimidir. Bu anlamda ritüel belli bir toplumsal içeriğe indirgenen bir biçim olarak algılanır. Oysa kimi ritüel uygulamalar zaman içerisinde içeriksel olduğu kadar biçimsel dönüşümlere de uğrarlar. Basmakalıplaşmış kodlardan kopar, anlamsal olarak zayıflarlar. Ritüellerin yüz yüze kaldığı bu olumsuz durum karşı-

sında Dartiguenave, Simmel ve Durand'ın yapısal antropoloji bağlamındaki tanımlamalarına dayanarak, ritüelliği anlamını tamamlamış bir yapı, anlatısal biçim olarak incelemek yerine, her terimin, kavramın karşıtıyla ve özgül bir kültür içerisinde güncellenerek varlığını sürdürebileceği savından hareket eder. İnsan eskiyi sürekli olarak yeniden yaratarak varlığını sürdürür. Dartiguenave, "söyleşimsellik" (Dartiguenave 2001: 44) kavramıyla örtük olarak metinlerarasılığın doğasındaki "yaşama döndürme" işlevine anıştırma yapar.

Her ritüel bireysel ve toplumsal yaşanmışlığın özgül bir somutlaşmasıdır. Her toplum doğaya kendince biçim verir, onu öznelleştirir, kurallar koyar, gerçekliği kendince yorumlar. Eski ve yeni toplumlar yaşamın doğal akışının bir parçası olan doğum ve ölüm gibi olguları ritüellerle (onlara toplumsal ve kültürel anlamlar yükleyerek) yeni bir "kılıkta" yinelerler. Öyleyse ritüel, biçim verilmiş bir olgudur, ona çözümlenebilir anlamlar yüklenir. Ancak ona yüklenen anlamlar zamana ve uzama göre dönüşüme uğrayabilir: Simmel "*her toplumsal biçimin onu yaratan edimden bağımsızlaşarak, içsel bir mantıkla ona karşı çıktığını*" ileri sürer. (Dartiguenave 2001: 48) Kökensel içeriğinden, onu ortaya çıkaran ve anlamlandıran güdülenmelerden, ereklerden uzaklaşan ritüeller yeni koşullarda kimi dönüşümlere uğrayabilir, uygulamada yeni yorumlamalar ortaya çıkabilir. Dartiguenave, bundan *anlamsal yineleme* olarak söz eder. Goffman ise bir kipleştirme sürecinden bahseder. *Ritüel*, gönderge bir içeriğin hazırlanma sürecine, *Ritüellik* ise onun bir başka biçimde *figüratif çevrimi*dir (*estetik ve aktif olarak oluşturulmuş bir evrendir*) (Dartiguenave 2001: 53).

Dartiguenave, yapısal ve işlevsel yaklaşımlar yerine fenomenolojik bir tutumla, Ritüel ve Ritüellik arasında bir ayrım yapar. Ritüel ve Ritüellik sözcüklerini büyük harflerle yazarken aralarındaki perspektif farkına vurgu yapar (özel ritüelleri - geçiş ritüellerini, inisyasyon ritüellerini, anma ritüellerini vb. - küçük harfle yazar). Dar bir tanımlamaya indirgediği Ritüeli, bir yineleme moduna göre, olayları, gerçek ya da simgesel varlıkları ve nesnelere belli bir nitelik katan bir ayrımlaştırma ve bölümleme işlemine tabi tutan bir edim olarak görür; Ritüellik ise bir toplumun yaşama ve hissetme biçimini kapalı bir biçimde duyuran Ritüelin bir yeniden yorumlanması, biçim değiştirmesi vb. sürecine gönderme yapar. Söz konusu ayrımın ardından Ritüel ve Ritüelliğin kapsamları ortaya konur.

Bir kültürleştirme süreci sonrasına gönderme yapan Ritüelin kökeni bir toplumun inanışları, gelenekleri, kuralları, alışkanlıklarıdır. Van Gennep, geçiş ritüellerinden söz ederken onların "özgüllüklerine" vurgu yapar (geçiş ritüelleri ile toplumsal bir grup, kendi özgüllüğünü ele verir). Bunu yaparken amacı geçiş ritüellerindeki "değişmezlere" vurgu yapmaktır. Dartiguenave ise, Ritüelin özgüllüğünün bir kültürleştirme sürecine bağlı olduğunu ileri sürer.

Bourdieu'ye göre, (Dartiguenave 2001: 61) Ritüel, kimlik ve bütünlük düşüncesine bağlanan, üzerinde uzlaşılmış kurumsal bir edimdir. Doğasında bir "*zorunda olmak*" düşüncesi vardır. Kişilerin yaşamları onunla yönlenir. Ritüellerin olduğu gibi yinelenmesi kimi toplumların "*her türden saldırıya karşı kurallarla yönetilen bir yaşam idealini*" korumak arzusunu açıklar. Bu bakımdan bir çevrimsellik düşüncesine bağlanır: Mircea Eliade'ın tanımladığı biçimiyle, aynı olanın sürekli olarak geri dönüşü düşüncesine. Dolayım kuramına göre ritüel, kendi üzerine odaklı bir görüngüde yer alır, onunla, toplumsal düzen her tür dönüşüme, yenilenme düşüncesine, bozulmaya vb. karşı çıkar. Ancak, bu türden basmakalıplaşmış bir tanıma karşın Ritüel, tanımsal olarak evrilmekten, dönüşüme uğramaktan kurtulamaz. Ritüellik bu aşamaya ilişkindir. Ritüellik, Ritüelin biçim değiştirmesi sürecine ilişkindir. Bu aşamada, önceki içerik (bireysel ve toplumsal) yeniden

kültürleştirilir. Ritüelin kodu ve dayatmaları burada aşılır. Kültürleşme sürecine bağlı olarak Ritüel edimden kopuş, toplumsal özneler değiştikçe, anlamsal ve içeriksel kopuşları da beraberinde getirir. Ritüellikte, Ritüelden tümüyle kopulmaz, ancak Ritüel olduğu gibi de yinelenmez. Van Gennep ya da V. W. Turner'ın tanımladıkları biçimiyle bir bakıma bir eşiklik[7] sürecine girilir. İkisi arasında kalmak bir çiftdeğerlilik sürecine çağrışım yapar. Eşik, Ritüelin anlamlarından, kodlarından kopuşu ifade eder, ancak eskiyi tümden silmez, biçimsel ve anlamsal kimi dönüşümlerle, bir deneyim alanı yeni bir alanda buluşur: *Ritüel, ritüelliğe* bağlanır. *Ritüellik, ritüelin* biçim değiştirmiş haline karşılık gelir. *Ritüel* belli bir süreye, kökene gönderme yaparken, *ritüellik* bir yeniden yaratma, güncelleme düşüncesine gönderme yapar (sıradan bir benzetme yaparsak; örneğin her gün sabah 7'de yapılan kahvaltı saatini 8'e almak).

Ritüelin toplumsal belirlenimlerinin yaşanmışlıklarla aşılması "*varoluşsal communitas*" kavramıyla buluşur. Turner'in önerdiği *varoluşsal communitas* kavramı bir ortak yaşama ve duyumsama, bir ortak birliktelik[8] düşüncesini içerir. Ritüel bir süreye, ortak, mitik bir kökene gönderirken *varoluşsal communitas* belli bir zamanda ve uzamda "*orada ötekiyle bulunmak*" düşüncesine bağlanır. Varoluşla saf bir bağ kurulur (örneğin, milli ve dini bayramlarda bu süreç tam olarak karşılığını bulur).

Ancak bir toplumda aynı bilinci paylaşan bireyler birlikte yaşamaktan haz alsalar da gerçekliği kendilerince de yaşarlar. Böyle bir tutum kimi zaman bir abartı, formalizm (biçimcilik) düşüncesi içeren ritüelcilik[9] edimine kapı aralar. Ritüelcilik ritüellerin bilinen anlamlarının saptırılması ya da basmakalıplaşmış ve durmadan yinelenen jestlerin simgesel anlamlarından boşaltılarak kullanılmasıdır. Dartiguenave ritüelciliği, ritüellerin bozulması gibi geleneksel bir anlamda değil de daha çok somut durumlarda Ritüel ve Ritüelliğin değişmesiyle kendini gösteren anlamsal değişimi olarak kullanır.

Günümüz toplumlarında ritüellerin bozulmasından sıklıkla söz edilmektedir. Örneğin, Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* adlı kitabında bozulmaya ilk dikkat çekenlerdendir. Van Gennep kimi geçiş törenlerinin büyüsel ve dinsel kökenlerinden koparılarak bir eğlence aracına dönüştürüldüğünden söz eder. Durkheim'a göre ise, "*bir ritüel yalnızca eğlendirmeye yarıyorsa artık ritüel olmaktan çıkar.*" (Dartiguenave 2001: 103) Günümüzde ritüeller büyüsel ve dinsel ya da mitik dayanaklarından uzaklaşırlar. Çok az sayıda ritüel bilinen içeriklerinden tümüyle boşaltılmadan yinelenmektedir. Ortak bilinç ortadan kalktıkça ritüeller de ortadan kalmaya başlarlar. Yine, ritüelleri inançların bir yansıması olarak gören Durkheim'a göre ortadan kalkmalarının temel nedenlerinden birisi arkalarındaki inanç dizgesinin zayıflamasıdır. Dartiguenave ise bu görüşü tümden paylaşmak yerine Maffesoli'nin günümüzde bir "*episteme*" değişikliği olduğuna dair görüşüne daha yakındır. Postmodern toplum koşullarında inançlar gibi ritüeller de evrilirler, dönüşerek yeni toplumsal biçimler halinde, bir bakıma kılık değiştirerek kendilerini gösterirler. Buna karşın ritüeller modernitenin görünümlerine bürünseler de değişik biçimler altında eski pratiklere gönderme yapmaktan geri durmazlar. Ritüeller yenilenirler (örneğin, eskiden kırda, evde yapılan düğün törenleri modern düğün salonlarında ya da otellerde yapılmaktadır). Ritüellerde eskiyle bağlar tümüyle koparılmaz ancak eski alışkanlıklar yeni kılıklarda, biçimlerde yinelenirler. İnançlardaki değişiklikler ritüellerin algılanma biçimlerini de değiştirirler. İnsan tipleri değiştikçe Ritüel de değişir: "*Şunu asla unutmamak gerekir: kişi Ritüeli etkileyen dönüşümlerin asıl kaynağıdır*." (Dartiguenave 2001: 110) Kişilerin yeni koşullarda Ritüel karşısındaki tutumları anlamsal dönüşümlere neden olur. Öyleyse Ritüelin kaynağını dışsal olarak kendini gösteren inançlardan çok kişilerin anlamları kavrama becerisinde aramak gerekir. Ritüelin kaynağı ritüele katılanların edimlerinden kopuk değildir. Yapısal ve işlevsel bakış açısı ritüelin değişmesinin

(bozulmasının) kökenini ortak inanışların zayıflamasına bağlarken fenomenolojik bakış açısına göre bu, Ritüeli kendi becerilerine göre kullanma biçimine bağlıdır.

Sonuç olarak; anlamsal yineleme *ritüelin* anlamının yenilenmesine, dolayısıyla yeniden canlanmasına olanak sağlar. Bu sürece bir varoluşsal *communitas* figürü eşlik eder. Ritüelin özneleri mitik bir tarihsellik sürecine katılarak ona kendilerine özgü bir değer ve anlam yüklerler. Ancak, biçim ve anlam söz konusu öznelerin (toplumsal bir grubun üyeleri) algılama biçimlerine göre dönüşümlere uğrar. Ritüel, toplumsallık düzleminde ötekiyle bağ kurmaya yarar. Anlamsal yineleme görmezden gelindiğinde Ritüel kavramsal olarak dönüşmeye başlar. Ritüel, ötekiyle bağ kurma gibi temel bir işlevini, dolayısıyla anlamını yitirmeye başladığında toplumsal bir biçim olmaktan uzaklaşır. Yeni koşullarda Ritüel bildik içeriğinden kopar. İnanışlardaki zayıflama, simgesel anlamın bozulması ritüellerin tümüyle ortadan kalkması için yeterli değildir. Ritüeller onlara uygun anlatım biçimleri ortadan kalktıkça sorunsallaşırlar. Ritüele katılanlar, gösteren düzleminde oynayarak Ritüele kurumsallaşmış anlamlar yüklemekten geri durmazlar. Anlamsal sapmaların nedenlerinden birisi de budur. Ritüelcilik adı verilen uygulamalar anlamsal sapmanın başlıca nedenidir. Ritüelin öznelerinin beceriksizliği anlamsal çöküş, değişim, bozulmalar vb. için bir diğer etkendir. Anlamsal değişim, sapma Ritüelin doğasında gözlemlenen değişimlere gönderme yapar. Ritüelin arkasındaki imgelemin alanının daralması anlamsal yitimin bir diğer nedenidir. Anlamsal sürerliliğin öne çıkan koşullarından birisi eski içeriğin imgeler biçiminde sürekli olarak yeniden üretilmesine bağlıdır. Anlatıbilimcilerin önerilerine koşut bir biçimde söylersek, folklorik ürünlerin varlığını sürdürmesinin temel yöntemlerinden birisi başka yapıtlarda sürekli olarak alıntılanmalarına bağlıdır görüşü Jean-Yves Dartiguenave'ın önerisiyle örtüşmektedir. Kubilay Aktulum da bu öneriyi, *Folklor ve Metinlerarasılık* adlı kitapta, kültürün temel unsurlarının etkili bir biçimde güncellenmesi için söylemlerarası/metinlerarası sürece katılmaları gereksinimini vurgulayarak destekler.[10] Öyleyse, *ritüelliğin* kavramsal işleyişinin örtük olarak bir metinlerarasılık, özneler zamana ve uzama göre değiştiklerinden, bir söylemlerarasılık sürecine katıldığı söylenebilir.

NOTLAR

1. Van Gennep, Arnold. Rites de passages.
2. La théorie de la Médiation.
3. Les structures anthropologiques de l'imaginaire.
4. Rituélique
5. Ritualité.
6. Socialité.
7. Liminarité.
8. Coprésence.
9. Ritualisme.
10. "*Bir ulusun kültürünün temel unsurlarını canlı tutmanın yolu onların sürekli olarak başka dönemlerde güncellenmelerine bağlıdır. En etkili güncellenme yolu ise başka yapıtlarda yeniden kullanıma sokulmaları, bir başka deyişle söylemlerarası/metinlerarası bir sürece katılmalarıdır*." (2013: 9)

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.
ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aktulum, Kubilay. *Folklor ve Metinlerarasılık*. Ankara: Çizgi Yayınları, 2013.
Dartiguenave, Jean-Yves. *Rites et Ritualité Essai sur l'altération sémantique de la ritualité.* Paris: L'Harmattan, 2001.
Durand, Gilbert. *Les structures anthropologiques de l'imaginaire.* Paris: Dunod, 1969.

Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş.* Istanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.
Gagnepain, Jean. Leçons d'introduction à la théorie de la Médiation. Louvain-La-Neuve: Editions Peeters, 1994.
Roberge, Martine. "En guise de conclusion Pour une relecture de nos rituels dans la société contemporaine". *Ethnologies* 28(2) (2006): 213-222. 22 Mart 2019.
< https://doi.org/10.7202/014989ar>
Van Gennep, *Les rites de passages.* Paris : Éditions A. et J. Picard, 1981.